

Mjera - od matematike do etike

Boršić, Luka

Source / Izvornik: **Filozofska istraživanja, 2007, 27, 751 - 764**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:426296>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Luka Boršić

Institut za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb
luka.borsic@zg.t-com.hr

Mjera – od matematike do etike¹

*Ne bi li vještina mjerenja [...] pokazala istinu,
ulila mir u dušu [...] i spasila život?²*

Sažetak

Ovaj rad pokazuje kako pojam mjere, koji je jedan od najmnogoznačajnijih filozofijskih pojmova, počinje dobivati etički smisao tijekom povijesnog razvoja grčke filozofije. U prvom dijelu pokazuje se kako se u Homerovim epovima riječ 'mjera' (μέτρον) i srodne riječi odnose isključivo na konkretno mjerljive količine. Drugi se dio bavi mijenom značenja, koja se zbiva u pitagorovskom mišljenju. Tu se najviše pažnje poklanja povijesnim okolnostima nastanka grčkog polisa, za što je vrlina umjerenosti bila neophodno potrebna. U tom kontekstu pobliže se razmatraju Filolajevi i Arhitini fragmenti, budući da oni ukazuju na političku važnost mjere i mjerenja. Treći dio posvećen je analizi relevantnog odjeljka iz Platonova Državnika (283b-285c) u kojem Platon razlikuje dvije vrste mjerenja: brojčano (koje mjeri broj, dužinu, veličinu etc.) i drugo, koje se može nazvati 'deontičkim', koje mjeri ono više i manje u odnosu na 'pravu mjeru' (τὸ μέτρον). Druga vrsta mjerenja je također i etičko mjerenje utoliko što uključuje različite prosudbe svrhe, ciljeva i prirode čovjeka.

Ključne riječi

Homer, pitagorovci, Platon, mjera, mjerenje, etika, umjerenost

Uvod

O mjeri se može govoriti na mnogo načina. Mjera može biti *znanstveni* i *tehnički* pojam – znanost i tehnika su nezamislivi bez mjerenja količine (mase, vremena, električnog napona itd.); mjera nadalje može biti *estetički* pojam: estetičko poimanje mjere postoji još od grčkih vremena i predstavlja okosnicu grčkih i rimskih promišljanja o proporcijama i harmoniji u arhitekturi, vizualnim umjetnostima, glazbi i u estetici kao filozofijskoj poddisciplini; mjera isto tako može biti i *etički* pojam, pri čemu je mjera – od Protagorine *homo-mensura* misli i Aristotela – jezgra promišljanja o vrlini. Napoljetku,

1

Ovaj članak znatno je izmijenjena verzija članka pod naslovom »ΜΕΤΡΩΙ ΧΡΩ« objavljenog u zborniku Klasične gimnazije u Zagrebu, *Thesaurus Archigymnasii*, Zagreb 2007. Zahvaljujem kolegama i prijateljima Pavelu Gregoriću, koji je članak u rukopisu detaljno komentirao i predložio neke značajne izmjene, i Igoru Mikecinu, koji je predložio

neke izmjene u terminologiji. Teret svih grešaka i omašaka, naravno, ide na moja leđa.

2

Plat. *Prot.* 356d-e: ἡ δὲ μετροητικὴ [...] δηλώσασα δὲ τὸ ἀληθὲς ἡσυχίαν ἂν ἐποίησεν ἔχειν τὴν ψυχὴν [...] καὶ ἔσωσεν ἂν τὸν βίον;

bez mjerenja svakodnevan život jednostavno nije zamisliv – od doziranja lijekova, potrošnje plina, mjerenja tjelesne temperature do kupovanja voća.

Sama riječ »mjera« (i srodne izvedenice – »mjerilo«, »mjerenje«, »umjerenost«, itd.) u jezičnoj se praksi rabi na mnoštvo načina: govorimo o mjerici vrhnja na placu (pritom mislimo *i* na konkretnu posudicu kojom kumica grabi vrhnje *i* na količinu – mjerljivu kubičnim jedinicama – koja stane u tu posudicu), kažemo da se mora piti s mjerom (misleći pritom da se ne smije pretjerivati), neki će reći da je čovjek mjera, neki da je mjera Bog, a ja sam jučer, naljutivši se na nečaka, rekao mu da nije mjerilo dobra ponašanja. Nekom se može »uzeti mjera« doslovno – kad mu krojač radi odijelo »po mjeri« ili preneseno – kad biva pobijeden u borbi ili polemici. Imamo mjere i u glazbi (npr. tročetvrtinska mjera) i u juridičko-političkom žargonu (kad se primjenjuju oštre zakonske mjere). Ne manju uporabnu raznolikost imamo i u latinskoj inačici »metar« – to može biti jedinica kojom se mjeri duljina (pa se preneseno može odnositi i na sad zastarjeli etalon te jedinice u Parizu, predstavljen crtom duljine 1m), može biti i konkretna naprava za mjerenje duljine – npr. zidarski metalni metar, može biti i tehnički izraz u slogovno kvantificiranom pjesništvu (npr. jampski metar ili jampska mjera). Pa čak i s našeg jezično intuitivnog očista etičko značenje »mjere« nije upitno: kad kažemo da je netko umjeren ili da odmjereno postupa ili da su mu riječi bile s mjerom izrečene, pritom mislimo da u njegovim riječima i postupcima ima nečeg dobrog, da u njemu ima neke vrline. Naravno, sam pojam mjere u tim izričajima označuje nešto dobro, gotovo je sinoniman s vrlinom.

Ta značajna značenjska zbrka ukazuje da se radi o problematičnom pojmu, kojeg je teško, a možda i nemoguće odrediti.³ Pa čak i ako suzimo pojam mjere na, recimo, brojčano izrazivo mjerenje količine, nailazimo na mnoge probleme. Tako je npr. jedan od ključnih problema pri promišljanju o brojčanom mjerenju problem reprezentacije, odnosno opravdanja pripisivanja brojeva i brojčanih vrijednosti stvarima i pojavama. Ne možemo uzeti neki broj doslovno u ruke i primijeniti ga na neki fizički objekt. Najviše što možemo učiniti jest pokazati da je struktura nekog skupa stvari pod određenim empirijskim operacijama i odnosima identična strukturi nekog skupa brojeva pod odgovarajućim aritmetičkim operacijama i odnosima. Ima i drugih problema, npr. odnosa apsolutne ljestvice (npr. brojanje), relativne ljestvice (npr. mjerenje mase ili težine, pri čemu empirijske procedure mjerenja ne određuju jedinicu), intervalne ljestvice (npr. mjerenje temperature pri čemu empirijski postupci mjerenja termometrom ne određuju ni jedinicu ni podrijetlo, već je omjer bilo kojih dvaju intervala neovisan o jedinici i nultoj točki mjerenja) i proizvoljne ljestvice.

U ovom članku istražujem kako je pojam »mjere« (grč. μέτρον) doživio »skok u drugi rod«: iz oblasti poimanja mjere i mjerenja kvantitativno odredivih stvari do poimanja mjere kao središnjeg etičkog pojma. To je istraživanje, dakle, mali segment velike teme približavanja matematike etici u grčkoj misli. Ishodište je ovog istraživanja Homer kod kojeg se, kao što ćemo vidjeti, »mjera« odnosi samo na konkretne, brojčano opisive predmete. Kao završetak ovog istraživanja odredio sam Platonov dijalog *Državnik* s razloga koji će biti kasnije naveden.

Cilj ovoga članka nije istražiti sve aspekte pojmovnih promjena niti pružiti sveobuhvatni uvid u značenje pojma mjere, bilo kod Platona bilo kod ikojeg ranijeg mislioca; cilj je ovog članka pokazati kako je »mjera« u razdoblju od Homera do Platona preuzela na sebe jedno od temeljnih etičkih obilježja. Na tom putu nužno ću morati izostaviti neke mislioce i promišljanja o mjeri

– neću se osvrtni na tragičare, izostavit ću neke sofiste koji su o »mjeri« imali zanimljive misli (npr. Gorgija u *Enkomiju Heleni* ili Protagora⁴), neću se detaljnije osvrtni na neka zanimljiva spominjanja mjere u hipokratskom korpusu,⁵ itd. Najvažniji je razlog ispuštanja tih autora dužinska umjerenost ovog teksta.

Μέτρον kod Homera

U Homerovim spjevovima javljaju se riječi kojima je u osnova *me-tr-⁶ dvadesetak puta. Gotovo uvijek se riječ μέτρον odnosi na nešto konkretno što se može kvantitativno mjeriti. Tako npr. u *Ilijadi* VII. 471 μέτρον označuje »mjeru vina«.⁷ Slično imamo i u *Odiseji* stih u kojem μέτρον označuje »mjeru ječma« (II. 355),⁸ a u *Odiseji* IX. 209 μέτρον označuje »mjeru vode«.⁹ U

3

Pitanje je bi li vrlo općenito Aristotelovo određenje mjere kao onoga čime se spoznaje količina pokrilo sva gore navedena značenja. Aristotel u *Met.* I (1052b20–25) određuje da je »mjera ono čime se spoznaje ono koliko« (μέτρον γὰρ ἔστιν ὃ τὸ ποσὸν γιγνώσκεται). Budući da se količina kao količina spoznaje prema jedinici ili broju (a svaki se broj spoznaje prema jedinici), stoga se »i u drugim stvarima/slučajevima (ἐν τοῖς ἄλλοις) mjerom naziva ono čim se prvim svako spoznaje i mjera svakoga je jedno (ili jedinica, broj 1)«. Ne vidim, naime, kako bi se moglo govoriti o »ponašanju s mjerom« ili »umjerenom govoru« kao nečemu što se daje brojučano kvantificirati. Pretpostavljam da je pri ovom određenju Aristotelu stalo do toga da pokaže da je ono jedno ili jedinica, u stvarima koje se mogu brojučano opisati, (pra)mjera, a ne do toga da ponudi sveobuhvatnu definiciju mjere koja bi važila u svim slučajevima gdje se taj pojam rabi.

4

Zanimljivo je primijetiti da su u njegovoj poznatoj *homo-mensura* rečenici gotovo sve riječi bile podvrgnute pedantnim analizama osim »mjere«. Tako Guthrie u *Dodatu* na svoje poglavlje o Protagori (sv. III njegove *Povijesti grčke filozofije*) nudi detaljnu i preglednu analizu koja započinje riječima: »Mnogo se godina polemiziralo o prijevodu tri riječi: ἀνθρωπος, ὡς ἰ χρήματα«, iza čega slijedi prikaz različitih teorija o tima tri- ma riječima; o μέτρον ni riječi.

5

Npr. u hipokratskom spisu *O staroj medicini* stoji (9.3): »Treba, naime, težiti nekoj mjeri. No nemoguće je pronaći drugu mjeru, niti broj niti težinu, na koju bi se moglo uputiti i točno znati, osim osjećaja tijela.« (Δεῖ γὰρ μέτρον τινὸς στοχάσασθαι μέτρον δὲ, οὐδὲ σταθμὸν, οὐδὲ ἀριθμὸν οὐδένα ἄλλον, πρὸς ὃ ἀναφέρων εἴσῃ τὸ ἀκριβὲς, οὐκ ἂν εὐροίης ἄλλ' ἢ τοῦ σώματος τὴν αἴσθησιν [...] [Prijevod preuzet iz Hudo-

letnjak Grgić, str. 56.) U tom se tekstu dalje ne obrazlaže značenje »mjere«, no u literaturi je već uočeno da se unutar jedne rečenice ta riječ rabi u dva različita značenja: jednom se odnosi na »pravu mjeru«, poželjno stanje zdravstvenog ravnotežja, dok se u drugom dijelu rečenice odnosi na »sredstvo ili oruđe kojim se možemo služiti (odnosno kriterij na koji možemo uputiti) u nastojanju da pogodimo cilj kojemu težimo, naime pravu mjeru, tj. *metron* u prvom smislu« (Hudoletnjak Grgić, str. 159). Premda mi nije baš jasno na što se misli kad se kaže da je »mjera« kriterij ili oruđe, naslućujem da bi se u tom tekstu mogla pronaći podjela na »brojučanu« i »deontičku« mjeru, kakvu kasnije nalazimo u Platonovu *Državniku*.

6

Prema Chantraineovu *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* (izdanje iz 1974., str. 708) radi se o korijenu *mē- / *mō-, na koji je nadodan sufix –tron (prema Frisku u svezi sa sanskrtskim *mitram).

7

χωρὶς δ' Ἀτρεΐδης Ἀγαμέμνονι καὶ Μενελάῳ / δῶκεν Ἰησονίδης ἀγέμεν μέθῃ χίλια μέτρα. (Još Agamemnonu da i Memelaju, Atreja sin'ma / Sin Ijesonov vina odvesti tisuću mjera.)

8

εἴκοσι δ' ἔστω μέτρα μληφάτου ἀλφίτου ἀκτής. (Dvadeset neka mjera samljevenog ječma još bude.)

9

τὸν δ' ὅτε πίνοιεν μελιθδέα οἶνον ἐρυθρόν, / ἐν δέπας ἐμπλήσας ὕδατος ἀνὰ εἴκοσι μέτρα / χεῦ', ὀδημ' δ' ἦδεῖα ἀπὸ κρητήρος ὀδώδει, / θεσπεσίη· τότ' ἂν οὐ τοι ἀποσχέσθαι φίλον ἦεν. (Kad su se crvenog htjeli napojiti medenog vina, / On bi nalio vrč na dvadeset mjerica vode, / A iz vrča je toga božanski ugodni miris / Miriso, i tad od vina uzdržat se bijaše muka.)

svim tim slučajevima μέτρον nije samo nešto što se mjeri (stanovita konkretna veličina) već upućuje i na ono čime se mjeri vino, voda, ječam: u svim tim primjerima »mjera« stoji za ono što bismo mi danas rekli »mjerica« (npr. u izrazu poznatom svim kupcima na nekom Zagrebačkom placu: »Dajte mi, molim, mjericu vrhnja«, ili »mjerica pečenih kestena«): ta »mjerica« predstavlja nejasno standardiziranu, ali kvantitativno određivu »jedinicu« kojom se nešto mjeri.

Osim mjere za rasute tvari, tj. tvari koje se moraju, da bi se izmjerile, staviti u neku posudu, kod Homera jezični korijen *me-tr- može označavati i (mjera za) udaljenost. Tako imamo u *Odiseji* izraz πέλαγος μέγα μετρήσαντες u značenju »premjerivši veliko more«, tj. »preplovivši dugi put na moru« (III. 179).¹⁰ Radi se o sljedećem: kako bih mogao reći da je neka dužina izmjerena, potrebno je uzeti je od početka do kraja; ako smo nešto prošli od početka do kraja, možemo reći da smo to »premjerili«. Stoga isti glagol metonimijski može označavati i »doći do kraja«, tj. da bi se nešto moglo izmjeriti, mora se u cijelosti prevaliti, a to znači da se mora doći do kraja.¹¹

Zanimljivi su tu i stihovi iz *Ilijade* (XII. 421–423): ἄλλ' ὡς τ' ἀμφ' οὐροισι δὴ ἀνέρε δηριάασθον / μέτρο' ἐν χερσίν ἔχοντες ἐπιξύνω ἐν ἀρούρη, / ὦ τ' ὀλίγω ἐνὶ χώρῳ ἐρίζητον περὶ ἴσης [...] (»Kao kad čovjeka dva zbog međe se svađati stanu / Mjeru u rukama držeć na zajedničkome polju, / Na malom prostoru pru se zbog jednakog dijela oni [...]«). Na tom mjestu – i to je jedino koje sam uspio pronaći takva značenja – μέτρον mora označavati uže, štap ili neku drugu materijalnu napravu kojom se mjeri razdaljinu, nešto slično značenju »metra« u suvremenom izrazu »krojački metar«.

Osim ovih prostorno-dužinskih značenja riječi μέτρον, u *Ilijadi* (XI. 225) i *Odiseji* (IV. 668., XI. 317., XVIII. 217., XIX. 532.) javlja se fraza ἤβης μέτρον ἰκέσθαι, koja znači »doseći mjeru mladenaštva«, pri čemu μέτρον ne označuje protežnost ili količinu (kao što smo imali slučaj u prethodnim primjerima), već upućuje na određeni trenutak ili razdoblje u razvoju čovjeka – vrhunac, cvat, napon. U tim primjerima pojam μέτρον više nije aksiološki neutralan – kao što je bio slučaj u prethodnim primjerima. Tu μέτρον označuje stanoviti privilegiran trenutak ili razdoblje, nešto što se izdvaja od ostatka tijeke vremena, nešto »bolje« ili »istaknutije« od drugoga. No, tom trenutku ili razdoblju svakako se može pridati neka brojčana vrijednost – broj godina koje mladić ima kad je, prema shvaćanju arhajskog grčkog društva, bio u naponu snage. Osim tih izraza javljaju se i složenice pojma μέτρον (npr. περίμετρον, ἀμέτρετος itd.), no one značenjski ne odstupaju od navedenih primjera.

Uspio sam pronaći samo jedan slučaj u kojem se može posumnjati označava li složenica riječi μέτρον nešto brojčano neizrazivo. To su stihovi iz *Ilijade* (II. 211–216): Ἄλλοι μὲν ὄ' ἔζοντο, ἐρήτυθεν δὲ καθ' ἔδρας / Θεοσίτης δ' ἔτι μοῦνος ἀμετροεπής ἐκολῶα, / ὅς ἔπεα φρεσίν ἦσιν ἄκοσμά τε πολλά τε ἦδη / μάψ, ἀτὰρ οὐ κατὰ κόσμον, ἐρίζεμεναι βασιλεῦσιν, / ἄλλ' ὅ τι οἱ εἶσαίτο γελοῖον Ἀργείοισιν / ἔμμεναι [...] ¹²

Tu u stihu 212 imamo izraz ἀμετροεπής doslovno »onaj kojemu govor nije u mjeri«, odnosno »neumjeren u govoru«. No, premda neki referentni rječnici nude prijevod tog pojma kao »neumjeren govor«, ¹³ mislim da s obzirom na sve ostale pojave tog pojma kod Homera, nema razloga na ovom mu jedinom mjestu pridavati apstraktnije značenje. Pretpostavljam da je značenje te riječi, na što i kontekst upućuje, taj da Terzitov govor nije u metru, tj. nije složen prema pravilima kako se pjesnički govor slaže, pa je stoga i neprimjeren ovoj prilici, odnosno služi tome da svojom »neumjerenošću« bude rugalica.

Svi ovi primjeri svjedoče o tome da μέτρον upućuje ili na neku brojčano odredivu kontinuiranu ili diskretnu količinu, ili pak na određeni odsječak ili trenutak u vremenu, koji je opet brojčano odrediv ili opisiv. Kod Homera, dakle, ne pronalazim nijednog primjera uporabe pojma μέτρον koji bi nedvojbeno upućivao na vrlinu »umjerenosti« (Homer nema riječ σώφρων ili σώφροσύνη), ili bi imao ikakvo značenje koje ne bi upućivalo na nešto brojčano odredivo. Stoga smatram opravdanim pretpostaviti da se »mjera« kod Homera, tj. na počecima grčke misli, razumijevala samo u kontekstu materijalnih, izbrojivih predmeta.¹⁴

Pitagorovci

Sad predstoji pokazati kako je izgledao prijelaz pojma u drugi rod, odnosno iz područja kvantitativnog u kvalitativno, tj. iz područja brojčano opisiva poimanja mjere do mjere koja se tiče vrline.

Osobitu teškoću na putu ovog istraživanja predstavlja to da se ključan moment tog prijelaza od kvantitativnog do etičkog poimanja »mjere« dogodio vjerojatno među pitagorovcima. Pitagorovci su, naime, zloglasni po tome da su rani izvori o njima i njihovu učenju krajnje oskudni i dvojbeni: njihova se nauka smatrala tajnom naukom religijske sekte koju treba čuvati od javnosti, a ne postavkama filozofijske škole kojoj bi promulgiranje učenja bilo u interesu.¹⁵ Sljedeći problem pri istraživanju tih mislilaca predstavlja to da su sve anegdote i nauke bile pripisivane osnivaču škole-sekte, Pitagori, dok su ostali filozofi-pripadnici svoja otkrića smatrali inicijacijskim obredima ulaska u školu prije no znanstvenim otkrićima, a da i ne spominjem to da je dvojbeno je li sâm osnivač škole-sekte, Pitagora, uopće postojao kao konkretna osoba

10

3.176–180: ὦρτο δ' ἐπὶ λιγύς οὖρος ἀήμεναι· αἱ δὲ μάλ' ὠκα / ἰχθυόεντα κέλευθα διέδραμον, ἐς δὲ Γεραιστὸν / ἐννύχιαι κατὰγοντο· Ποσειδάωνι δὲ ταύρων / πόλλ' ἐπὶ μῆρ' ἔθεμεν, πέλαγος μέγα μετροῦσαντες. (Digne se vjetar zazujav, zapiriv, i lađe prođu / Ribljivim morem brzo veoma, i do Geresta / Pod noć dođemo mi; Posidonu voljujska stegna / Metnemo mnoga na oltar, što pr'jedosmo veliku vodu.)

11

Primjer toga imamo u *Od.* 13. 100–101: ἐντοσθεν δὲ τ' ἄνευ δεσμοῖο μένουσι / νῆες εὖσσελμοι, ὅτ' ἂν ὄρμου μέτρον ἴκωνται. (»A unutra mirno bez priveze pokrite lađe / Stoje, pošto su brodeč dobrodile na kraj već puta.«)

12

Maretićev prijevod *ad loc.* (»Drugi se posade svi i na sjedalma ostanu svojim, / Samo je Tersit ondje blebetalo još zanov'jeto; / On je u srcu svom uvježbavo neuredne mnoge / Riječi, u vjetar, same nevaljale, on se s knezovma / Svadao, jer je time nasmiјati htio Argejce.«) ne prevodi na način koji bi ukazao na ono do čega mi je stalo u ovom tekstu, naime za ἀμετροεπής nudi prijevod »blebetalo«, gubeći pritom korijen »mjera« koji je sadržan u toj složenici.

13

Tako npr. Liddell-Scott veli *ad loc.*: 'unbridled of tongue', a za izraz ἀμετροεπία nudi prijevod 'garrulity'.

14

Tu bismo mogli, u prilog tome da kod Homera ne nalazimo poimanje mjere i mjerenja s obzirom na neki apstraktni sustav, navesti i Lloyd, str. 185, kad, komentirajući Homerovo razumijevanje usporedaba za razdaljinu i vrijeme, piše: »Again Homer's usage is slightly different from our own, for where we should tend to refer to an abstract system of measurement, Homer more often uses a concrete comparison. It is obvious that to measure a length often involves a physical act of comparison (the thing to be measure is set besides a foot-rule, for example), and societies which have no abstract system of units of length no doubt largely make do with measurements based on the human body [...]« Detaljniji razvoj te misli *ad loc.*

15

Postoji dosta anegdota iz antike, koje pokazuju taj duh tajnovitosti, kako su pojedini učenici škole bili kažnjavanti ako su odali koju tajnu. Tako se priča da je Hipas, jedan od najranijih pitagorovaca, bio oštro kažnjen za otkrivanje geometrijske tajne (spominje Cicero u *De natura deorum*, 1. 5. 10).

– u svakom slučaju njegov je lik tijekom vremena poprimio legendarne obrise pa je vrlo teško individualizirati pojedine filozofe unutar te škole. Pritom je važno naglasiti historijski moment koji je pogodio razvoj pojma »mjere« u etičkom smjeru.

Kod mislilaca 6. i 5. st. pr. Kr., u doba kad grčki grad-država, polis, počinje svoje najsjajnije doba,¹⁶ već počinjemo pronalaziti razmišljanja o vrijednosti »umjerenosti« i »mjere« u životu pojedinca i zajednice. Poznata je poslovična izreka pripisana jednom od sedmorice mudraca – Kleobulu (DK, 10 A 3): πάντων μέτρον ἄριστον – »mjera je najbolje od svega«. Ta se izreka može shvatiti u kontekstu zbivanja prijenosa političke snage i značaja od aristokracije na srednji sloj. Tendencija aristokrata prema ὑβρις, aroganciji koja je poticala duh pretjerivanja u ponašanju i podrazumijevala pomanjkanje poštovanja prema ostalim ljudima, povlačila se pred novim moralom srednjeg sloja, koji je veličao umjerenost u svim oblicima života. Tu također imamo i drugi izraz koji to opisuje – μῆδεν ἄγαν, »ničega odviše« – koji je bio uklesan na Apolonovu hramu u Delfima, odnosno trebao je predstavljati misao koju će bog u Delfima odobravati. Ta je izreka označavala glavni moralni zakon u polisu. Imajući to na umu, nije čudno zašto se čovjeka koji se ponašao umjereno i pazio da živi s mjerom smatralo uzorom dobra građanina. Socijalni poredak, jedinstvo i harmonija, bez kojih nije moguća realizacija zajedničkog prosperiteta, mogli su pospješivati samo *umjereni* ljudi.

Vrlina koja se povezivala s tim načelom poznavanja granice, mjere, umjerenosti itd. – bila je σωφροσύνη (latinski *temperantia*), u hrvatskoj inačici uvriježena kao »umjerenost«. U grčkoj moralnoj svijesti, koja je bila neodvojiva od političke, ležalo je uvjerenje da nedostatak σωφροσύνη pojedinca čini nesposobnim za život u zajednici, a i dovodi u pitanje mogućnost postojanja polisa: pomanjkanje umjerenosti među građanima vodilo bi ili u anarhiju ili u tiraniju. Ta vrлина predstavlja suzdržanost, samo-kontrolu, samo-poznavanje, jasnoću i umjerenost u razmišljanju, uljudno ponašanje, prijezir prema ekscesima, kontrolu užitaka i apetita. Ukratko, σωφροσύνη jamčila je građansko ponašanje eliminiranjem težnji koje bi mogle uzrokovati sukobe i agresiju pa tako postaje najznačajnijom »građanskom« vrlinom, garantirajući sigurnost polisima. Stoga uopće ne čudi da se pojam μετρίότης (»umjerenost«) pridaje čovjeku koji je σωφρων ili φιλόανθρωπος.¹⁷ Osim ovih političkih zbivanja važan je korak prema uporabi »mjere« u etici bila misao da je kosmos – svemir – brojčano uređen. To se otkriće tradicionalno pripisuje pitagorovcima: numeričko objašnjenje svemira generalizacija je otkrića pitagorovaca (ili pak samog Pitagore) – to je *locus communis*. Ono što je pritom prijeporno je pitanje o kojem se to otkriću ili numeričkom prauzoru radi.

Prevladava mišljenje da je svijet, viđen kao *harmonija* brojeva, generalizacija otkrića glazbenih harmonija, odnosno otkrića da se slušni glazbeni efekti mogu precizno opisati brojčanim odnosima.¹⁸ Neki drugi izvori (npr. Guthrie) tvrde da poticaj Pitagori da svijetu dade brojčani opis nije potekao iz glazbe, već iz trgovačke prakse: naime, utvrđena numerička vrijednost novca (koji je u doba Pitagore, stanovnika trgovački prosperitetnog otoka Sama, bio relativno noviji izum) lako se mogla dojmiti osjetljiva mislioca kao neobična reprezentativna spojnica među sasvim raznorodnim predmetima: vol, komad zlata i određeni broj vaza mogli su biti povezani istom brojčanom vrijednošću – drahma ili mina. Antički izvor koji nam o tome svjedoči jest Diogen Laerćanin, koji, pozivajući se na Aristoksena, veli da je Pitagora uveo među Grke težinu i mjere.¹⁹

Ovdje nije mjesto ulaziti u kompleksna pitanja o tome koje posljedice za opis svijeta ima razmišljanje da je temelj svega broj, količina i omjeri među bro-

jevima. Važnost tog poimanja jest u tome da se na svijet počelo gledati kao na poprište u kojemu su se različiti suprotstavljeni elementi složili u stano-
viti sklad: to je svijet sastavljen od broja, s brojem i prema broju. Tim je
otkrićem, za pitagorovce, svijet prestao biti produkt nejasnih i tamnih sila i
postao je κόσμος, odnosno »red«. ²⁰ Red, broj i racionalnost na taj su način
usko povezani. Tu je bio potreban tek mali korak da se broju pridaju i etičke
vrijednosti.

Među Filolajevim fragmentima pronalazimo sljedeće (B11): »[1] Priroda bro-
ja je naime takva da omogućuje spoznaju, da vodi i poučava svakoga u svemu
što mu je sumnjivo ili nepoznato. [...] [2] A nikakvu laž ne prima u sebe
priroda broja ni harmonija, jer im nije navlastita. [3] Laž i zavist imaju udjela
u prirodi neograničenoga, besmislenoga i nerazumnoga« ²¹ Taj se fragment
može shvatiti kao zaključak fragmenata B3: »Uopće ne bi mogao postojati
ni predmet spoznaje kad bi sve stvari bile neograničene«; i B4: »Doista svi
predmeti spoznaje imaju broj, naime, bez njega nije moguće ništa ni misliti ni
spoznati« ²² Premda bi interpretacija ovih triju ne baš sasvim jasnih fragme-
nata iziskivala detaljniju interpretaciju, ²³ ovdje ću ukazati na svezu između
broja i etičkih vrijednosti. Radi jasnoće izložiti ću ta tri fragmenta (od kojih se

16

Polis klasičnog perioda produkt je duga ra-
zvoja koji je započeo negdje 9–8. st. pr. Kr.
Nažalost, povijesni izvori ne nude nam do-
voljno informacija o tome kako je nastao i
kojeg je bio oblika, no svakako je sigurno – i
ovdje najvažnije – da je prijenos moći i vlasti
od aristokracije na »srednji sloj« jedna od bit-
nih značajki nastanka polisa.

17

Detaljnija analiza kao i relevantna mjesta
mogu se pronaći u North (1966).

18

Tu misao zastupaju Burnet (str. 45): »It may
be taken as certain that Pythagoras himself
discovered the numerical ratios which deter-
mine the concordant intervals of the scale.«
i Cornford (str. 144–145): »[...] the original
source of the theory, Pythagoras's discovery
that the concordant intervals of the musical
scale or *harmony* could be expressed exactly
in terms of the 'simple' ratios [...]. Pythago-
ras was capable of abstracting this complex of
conceptions from the particular case of sound.
*It must have been by a flash of inspired insight
that he saw in it a formula of universal appli-
cation.*« [Moji kurzivi]. (Te izvore citira i kri-
tizira Guthrie, str. 220–221.) Od suvremenijih
izvora tu misao zastupa i Schibli, str. 114.

19

Diogen Laerčanin, *Vitae philosophorum*, VIII
14: [...] και πρώτον εις τούς Έλληνας
μέτρα και σταθμά εισηγήσασθαι, καθά
φησιν Αριστόξενος ό μουσικός [...].

20

Prema široko-prihvaćenom mišljenju, Pitago-
ra i pitagorovci bili su prvi koji su rabili riječ
κόσμος na taj specifičan način kao »uređeni

svijet«, u značenju koje je sve do naših dana
ostalo resonantno u tom pojmu (usp. Reale,
str. 97). Atribucija tog razumijevanja pojma
κόσμος pitagorovcima može iščitati iz Plato-
nova dijaloga *Gorgija* (507e-508a). Nasuprot
tomu v. Finkelberg, koji dokazuje da je riječ
κόσμος već prije (dakle kod milećana) imala
to značenje.

21

DK 44 B 11: γνωμικά γάρ ά φύσις
ά τώ αριθμώ και ήγεμονικά και
διδασκαλικά τώ άπορουμένω παντός
και άγνωσμένω παντί. [...] ψευδος δε
ουδέν δέχεται ά τώ αριθμώ φύσις ουδέ
άρμονία· ου γάρ οικειον αυτοις εστι.
τας τώ άπειρω και άνοήτω και άλόγω
φύσιος τώ ψευδος και ό φθόνος εστι.

22

DK 44 B 3: αρχάν γάρ ουδέ τώ γνωσούμε-
νον εσειται πάντων άπειρων εόντων
(navodim prijevod Stjepana Hosua); B 4:
και πάντα γα μαν τά γινωσκόμενα
αριθμόν εχοντι· ου γάρ οίον τε ουδέν
ουτε νοητήμεν ουτε γνωσθημεν άνευ
τούτου (moj prijevod).

23

Osobiti problem predstavlja izraz »imati bro-
ja« u B4 (αριθμόν εχοντι). Prema Schibli
(str. 118) taj izraz ukazuje na to da se neka
stvar može brojčano izraziti: »For the Greeks,
'to have number' means 'to have count' and
thus usually points to an ordered plurality of
things or to a whole seen under the aspect of
its parts.« Prema Burkertu (str. 266 i d., nave-
denu prema Schibli, str. 118), kod predsokra-
tovaca kategorije »imati« i »biti« nisu oštro
odvojene tako da »imati« u frazi »imati broj«
može isto tako značiti i »biti brojem«.

B11 sastoji od 3 rečenice koje sam označio brojevima u uglatim zagradama) u obliku silogizma:

- P1: kako bi nešto bilo spoznatljivo, ne smije biti neograničeno (B3);
- P2: kako bi nešto bilo spoznatljivo, mora imati broj (B4), budući da priroda broja omogućuje spoznaju (B11 [1]).
- C1 (P1+P2): Sve što ima broj nije neograničeno;
- P3: u naravi neograničenog (kao i besmislenog i nerazumnog) su laž i zavist (B11 [3]).
- C2 (C1+P3): U naravi broja (i harmonije) nema laži i zavisti (B11[2]).

Ti se fragmenti obično navode u kontekstu isticanja epistemičke uloge što su je broju pridali pitagorovci.²⁴ No, ono što nas ovdje zanima jest to da se broju, koji označava područje racionalnog i spoznatljivog, pripisuju etičke kakvoće. Isto tako kod Aristotela u *Metafizici A. 5*²⁵ nalazimo to da su pitagorovci stanovito svojstvo brojeva okarakterizirali kao pravednost. Što to znači pridati broju svojstvo istinitosti i pravednosti?

Kako bismo razumjeli što to znači, pogledajmo jednu generaciju mlađeg pitagorovca – Arhita. Prema Nussbaum (1990, str. 106), kod Arhite²⁶ prvi put pronalazimo jasno ukazanu svezu između etike i matematičkih operacija – λογισμός, koji se može prevesti »računanje«, »promišljanje«, no i kao »(matematičko) pravilo«, »zakon, mjerilo.«²⁷ Radi se o sljedećem fragmentu:

»Pošto je pronađeno računanje (mjerilo), [to] je zaustavilo neslogu, a pospjelo slogu: jer, pošto je to [računanje] nastalo, ljudi ne žele više od onoga što im pripada, a postoji jednakost; s pomoću njega sporazumijevamo se o međusobnim dugovanjima. S pomoću njega dakle siromasi primaju od imućnih, a bogataši daju potrebitima, jer su jedni i drugi uvjereni da će po njemu posjedovati jednako. To je mjerilo (propis, standard) i kočnica za one koji čine nepravdu te one koji znaju računati zaustavlja prije nego učine nepravdu, uvjerivši ih da neće moći ostati neotkriveni kad god posegnu za njime [mjerilom]; a one koji ne znaju [računati] zaustavlja da učine nepravdu, izlažući ih kao nepravedne u tome [da ne znaju računati].«²⁸

U Arhitinu etičkom shvaćanju λογισμός neće samo dokinuti siromaštvo i poboljšati pravednu raspodjelu dobara već će također pospješiti individualni i društveni sklad. Na egzaktno i nepogrješivo znanje, kao što je to matematičko-geometrijsko, gledalo se kao na instrument koji može uvesti red ne samo u materijalan svijet već i u etiku. Iako insistiranje na jednakosti i jednakoj raspodjeli dobara sugerira da λογισμός ima matematičke konotacije, on sigurno nije identičan s tehničkom znanošću o brojevima (računanje), već je praktična vještina razumijevanja matematičkih računica, što uključuje i temeljene odnose, vještina koja je zajednička većini ljudi. Ovdje se samo mogu pridružiti Huffmanovoj detaljnoj analizi:

»Arhita se u ovom fragmentu pokazuje kao umjereni demokrat, koji misli da brojčane operacije pokazuje da bogati trebaju davati siromašnima, ali također i to da će jasnoća računanja uvjeriti obje strane da je svaka dobila prikladni dio. Ključno svojstvo računanja na koje se Arhita poziva jest mogućnost postizanja dogovora. Dogovor se postiže između bogatih i siromašnih, no isto tako i među svim pojedincima u državi u međusobnom ophođenju. Onima koji su skloni nepravdi, a koji se znaju služiti računanjem, s pomoću računanja jasno se pokazuje da njihova nepravda ne može ostati skrivena. Brojevi ne lažu.«²⁹

Broj, dakle, i brojčane operacije omogućuju preciznu raspodjelu dobara i jednakost, a precizna raspodjela omogućuje pravednu raspodjelu – a to je svakako jedan od temelja pravednosti. »Pravedno je dati svakome ono što zavrje-

đuje»³⁰ – ta formula, koja je u Ulpijanovoj verziji kao *suum cuique tribuere* postala jednim od temelja pravnog sustava, nema gotovo nikakva smisla ako ne uzmemo u obzir da se ono što svakome pripada mora moći kvantificirati i izmjeriti. Isticanjem važnosti brojčanih operacija za pravednost, dosta smo se približili etičkom razumijevanju mjerenja.

Platon

Platon se u svojim tzv. kasnim dijalozima (posebice u *Državniku*, *Filebu* i *Zakonima*) puno i vrlo problematski, često bez konačna rješenja, bavio pojmom mjere tako da je unutar okvira ovog rada nemoguće dati čak niti površan pregled onoga što Platon pod »mjerom« podrazumijeva. Za potrebe ovog rada ograničit ću se samo na to kako Platon govori o dvostrukom umijeću mjerenja u *Državniku*. Glavni razlog zašto sam odabrao *Državnika* jest taj da se u njemu na najjasniji način razlikuju dva značenja »mjere« i »mjerenja«. Ako pretpostavimo da je *Državnik* kasniji dijalog od *Fileba*, onda mora da je Platon u tom segmentu učinio korak natrag, tj. u *Filebu* ne govori toliko o tome što je mjera, koliko kako se blaženstvo sastoji u mješavini užitka i znanja utemeljenog na »ispravnoj mjeri« (59d–64e), dok u *Državniku* problematizira upravo to što je to mjera. Stoga mi je taj dijalog relevantniji za ovaj rad. No, prije valja spomenuti da se Platon već bavio pojmom mjere u nekim svojim ranijim dijalozima, što se može shvatiti kao priprema terena za ono što stoji u *Državniku*.

24

Npr. Schibli i Huffman (2007); kritika Huffmanove interpretacije iz knjige o Filolaju iz 1993. nalazi se kod Schibli. Huffman (2007) navodi i druge tumače koji te fragmente analiziraju u epistemičkom ključu.

25

985b29–32: ὅτι τὸ μὲν τοιονδί τῶν ἀριθμῶν πάθος δικαιοσύνη τὸ δὲ τοιονδί ψυχῇ τε καὶ νοῦς ἕτερον δὲ καιρὸς καὶ τῶν ἄλλων ὡς εἰπεῖν ἕκαστον ὁμοίως [...] »[Uočivši sličnosti između brojeva i stvari jesu i koje nastaju] da je jedno ovo svojstvo brojeva pravednost, drugo duša i um, treće pak [dobra] prigoda i, možemo reći, slično [tomu] i sa svim drugim stvarima.«

26

Arhita iz Tarenta bio je matematičar, filozof i državnik, Platonov suvremenik i poznanik (priča se da je pomogao pri spašavanju Platona, kad je ovaj zaglavio u Sirakuzi), obično ga se naziva zadnjim od ranih pitagorovaca. Bio je vrlo cijenjen i utjecajan i kao političar i kao filozof (o njemu je Aristotel napisao knjigu u tri sveska, od koje ništa nije sačuvano, a misli se da je jako utjecao i na Platona, osobito u *Timeju*).

27

Usp. Huffman (2005), str. 202–203: »λογισμός has two basic meanings. It has a narrow meaning of 'counting' or 'numerical calculation' [...]. [...] It is most commonly used, however, in a more general sense of 'the exercise of reason in rational inference and thought' [...]. [...] λογισμός is not defi-

ned more precisely in most systems of Greek philosophy. Plato uses it as a general term but not as technical term for a specific mental faculty.«

28

DK 47 B 3, 9–21: στάσιν μὲν ἔπαυσεν, ὁμόνοιαν δὲ αὐξησεν λογισμὸς εὐρεθεῖς πλεονεξία τε γὰρ οὐκ ἔστι τούτου γενομένου καὶ ἰσότης ἔστιν· τούτῳ γὰρ περὶ τῶν συναλλαγμάτων διαλασσόμεθα. διὰ τοῦτον οὖν οἱ πένητες λαμβάνοντι παρὰ τῶν δυναμένων, οἱ τε πλούσιοι δίδονται τοῖς δεομένοις, πιστεύοντες ἀμφοτέροι διὰ τούτῳ τὸ ἴσον ἔξειν. κανὼν δὲ καὶ κωλυτῆρ τῶν ἀδικούντων τοὺς μὲν ἐπισταμένους λογίζεσθαι πρὶν ἀδικεῖν ἔπαυσε, πείσας ὅτι οὐ δυνασοῦνται λαθεῖν, ὅταν ἐπ' αὐτὸν ἔλθωντι· τοὺς δὲ μὴ ἐπισταμένους, ἐκάλυπεν ἀδικῆσαι. Vrlo detaljna, iscrpna i sveobuhvatna analiza ovog fragmenta nalazi se u Huffman (2005), str. 182–224.

29

Huffman (2005), str. 190–191.

30

Tu formulaciju nalazimo, vjerojatno najranije, kod Platona (*Resp.* 331e: τὸ τὰ ὀφειλόμενα ἐκάστῳ ἀποδιδόναι δίκαιόν ἐστι). Misao Platon pripisuje lirskom pjesniku Simonidu od kojega imamo tek nekolicinu fragmenata. No budući da ne postoji nikakav drugi izvor osim tog mjesta kod Platona, fragment je dvojbena.

Pred kraj dijaloga *Protagora* (356c-357e) Sokrat suprotstavlja mjeriteljsko umijeće snazi pojava: ἡ μετροητικὴ τέχνη nasuprot ἡ τοῦ φαινομένου δύναμις. Ovo mjeriteljsko umijeće pomaže nam da uspješno živimo: kad ga ne bismo posjedovali, ne bismo mogli razlikovati veće od manjih udaljenosti (jer nam se veće ponekad čine manjima, a manje većima) i općenito bi život bio nediskriminiran i nemoguć.³¹ Preko analogija izbora brojeva, odnosno onoga čega je više i čega manje, Sokrat dolazi do određenja ispravna izbora između užitka i boli – što je, drugim riječima, određenje za vrlinu – kao te vještine mjerenja:

»Neka, ljudi! Budući da je bjelodano da nam je spas života u ispravnom izboru užitka i boli, isto kao i onoga čega je više i manje i onoga što je veće i manje i što je dalje i bliže, ne čini vam se da je to prije svega mjeriteljstvo, budući da je istraživanje o suvišku i manjku i o jednakosti jednog prema drugome?«³²

Potom nastavlja da je to mjeriteljstvo ujedno i spoznaja da čovjek treba biti jači od užitka. No, *Protagora* je aporetičan dijalog i Platon ne nastavlja dalje razvijati tu misao. Vidjet ćemo da se *in nuce* ta misao raščlanjuje upravo u *Državniku*.

U jednom drugom dijalogu, *Gorgiji*, ponovo se javlja slična ideja, doduše izrečena na ponešto drukčiji način. Sokrat zamjera Kaliklu želju za zgrtanjem (πλεονεξία). Nasuprot tome stoje pravednost i umjerenost (δικαιοσύνη i σωφροσύνη): onaj tko popušta strastima i pohotama i pokušava ih zadovoljiti pod svaku cijenu živi život razbojnika koji ne može biti drag ni bogu ni čovjeku (*Gorg.* 508a). Ono zbog čega Kaliklo ne zadovoljava kriterije pravednosti i umjerenosti jest to da zanemaruje geometriju (*Gorg.* 508a: γεωμετρίας γὰρ ἀμελείς), odnosno ne uviđa koliko je važna geometrijska jednakost među bogovima i ljudima.³³ No, dalje se u ovom dijalogu ne objašnjava treba li se ovdje »geometrija« i »geometrijska jednakost« uzeti u doslovnom ili u figurativnom značenju. Sama uporaba riječi sugerira stanovitu bliskost s Arhitom, no to je, bojim se, premalo tekstualne evidencije da bi se s time nešto moglo započeti.³⁴ Možda je tu u pitanju rana aluzija na nešto što će Platonu kasnije biti od velike važnosti: naime, prema *Timeju* (47c-d, 90c-d) smisao je ne samo osjetila već i cjelokupnog duhovnog života razumjeti, odnosno ponovo uspostaviti božansku harmoniju i poredak kakvog je demijurg stvorio u proporcionalno uređenom svijetu. Ako je to naš životni zadatak, onda je dosta razumljivo da je svojevrsna matematika ili geometrija od ključne važnosti za naš život.

U *Državniku* (283d-285c) Platon kontrastira dva mjeriteljska umijeća: jedno koje mjeri »broj, duljinu, dubinu, širinu i debljinu prema njihovim suprotnostima«³⁵ i drugo koje mjeri »s obzirom na pravu mjeru, na ono što prikladno, što je u pravi čas, što je potrebno i na sve ono što je smješteno u sredini između krajnosti«.³⁶ Prvo mjeriteljsko umijeće jest brojčano: može se pretpostaviti postojanje ljestvice na kojoj je nešto »manje«, a drugo »veće«, nečeg ima manje, nečeg više itd. i položaj na toj ljestvici dade se brojčano opisati; čak u slučaju da nam je brojčana vrijednost nepoznata ili praktički neizmjeriva, ona uvijek postoji i ima samo *jednu* točnu i ispravnu vrijednost.³⁷ Drugo mjerenje jest deontičko mjerenje: tu je standard τὸ μέτριον – »prava mjera«; referentni standard te »prave mjere« jest ono što je prikladno, što je u pravi čas, što je potrebno i na sve ono što je smješteno u sredini između krajnosti.³⁸

U kakvom odnosu stoje ta dva mjeriteljska umijeća? Platon naglašava da su ona međusobno vrlo različita (284e), no ta dva umijeća mjerenja nisu odvojena s obzirom na predmete mjerenja: iste dvije stvari moramo moći mjeriti

u međusobnom odnosu, tj. uočiti koja je veća, a koja manja, no isto tako moramo moći i obje postaviti u odnos s »pravom mjerom«, tj. uočiti je li koja od njih »veće« ili »manje« s obzirom na »pravu mjeru«. ³⁹ Štoviše, kako ističe u 284a, umijeća poput političkog ili tkalačkog bila bi uništena kad ne bi postojalo umijeće mjerenja onog većeg ili manjeg: iako ta umijeća »proizvode sve dobro i lijepo čuvajući mjeru«, ⁴⁰ to ne bi bilo moguće ako se otkloni od »prave mjere« ne bi mogli izmjeriti.

Pogledajmo primjer izgradnje kuće. ⁴¹ U brojčanom mjeriteljskom umijeću Platon ističe da je važno izmjeriti odnos jedne stvari spram druge, koja je

31

Vidi bilj. 1.

32

Prot. 357a-b: Εἶεν, ὦ ἄνθρωποι· ἐπεὶ δὲ δὴ ἡδονῆς τε καὶ λύπης ἐν ὁρθῇ τῇ αἰρέσει ἐφάνη ἡμῖν ἡ σωτηρία τοῦ βίου οὐσα, τοῦ τε πλεονος καὶ ἐλάττονος καὶ μείζονος καὶ σμικροτέρου καὶ πορρωτέρου καὶ ἐγγυτέρου, ἄρα πρῶτον μὲν οὐ μετροητικῆ φαίνεται, ὑπερβολῆς τε καὶ ἐνδείας οὐσα καὶ ἰσότητος πρὸς ἀλλήλας σκέψις;

33

Gorg. 508a: ἀλλὰ λέληθένσε ὅτι ἡ ἰσότης ἡ γεωμετρικῆ καὶ ἐν θεοῖς καὶ ἐν ἀνθρώποις μέγα δύναται.

34

Huffman (2005), str. 191 ističe utjecaj Arhite na Platona, te se poziva na neka sukladna mjesta, a ističe pogotovo ovo: »Fragment 3 [Archytas'] makes sense as the background to a number of passages in Plato. Thus, Archytas is likely to be one of the wise men whom Socrates praises in the *Gorgias* (507e ff.) for the rejection of *pleonexia* and the recognition of the power of 'geometric equality' (i.e. *the study of proportion*) [...].« [Moji kurzivi.]

35

Polit. 284e: τὸν ἀριθμὸν καὶ μήκη καὶ βάρη καὶ πλάτη καὶ ταχυτήτας πρὸς τοῦναντίον.

36

Polit. 284e: πρὸς τὸ μέτρον καὶ τὸ πρόπερον καὶ τὸν καιρὸν καὶ τὸ δέον καὶ πάνθ' ὅποσα εἰς τὸ μέσον ἀπωκίσθη τῶν ἐσχάτων.

37

»Ispravna« vrijednost znači da se određenoj veličini prida samo jedan broj u jedinicama s obzirom na standard što smo ga odabrali za to mjerenje.

38

Teško je zapravo pronaći prave nazive za te dvije vrste mjerenja. U starijoj, osobito njemačkoj literaturi kao i onoj koja se na nju referira uvriježili su se nazivi »relativno« i »apsolutno« mjerenje, no to mi se čini, jednostavno rečeno, krivim budući da su oba mjerenja »relativna«, tj. ono što se mjeri uvijek stoji u relaciji, tj. odnosu, spram nečeg drugog: u slu-

čaju prve vrste mjerenja veće je veće u odnosu spram manjeg itd., dok je u drugoj vrsti nešto »suviše« ili »premalom« u odnosu spram onog umjerenog (μέτρον), tim više što Platon sam piše da su oba mjeriteljska umijeća »ne samo u međusobnom odnosu, već, s jedne strane, u međusobnom odnosu, a s druge strane u odnosu spram prave mjere« (*Polit.* 283e: ἀλλ' οὐχ ὡς ἐφάμεν ἄρτι πρὸς ἀλλήλα μόνον δεῖν, ἀλλ' ὡσπερ νῦν εἰρηται μᾶλλον τὴν μὲν πρὸς ἀλλήλα λεκτέον, τὴν δ' αὖ πρὸς τὸ μέτρον). Bolje mi se čini rješenje što ga nudi Rosen (str. 119–138), kad govori o »arithmetical« i »nonarithmetical measurements«. Premda ispravno, čini mi se da riječ »nebrojčani« nije dovoljno informativna o naravi onoga što to mjerenje jest. Za izraz »deontički« odlučio sam se stoga što Platon ističe τὸ δέον u kontekstu te vrste mjerenja (283e, 284e).

39

Tu misao Platon ponavlja čak dvaput: (284b-c) οὕτω καὶ νῦν τὸ πλεόν αὐ καὶ ἐλάττον μετροητὰ προσαναγκαστέον γίνεσθαι μὴ πρὸς ἀλλήλα μόνον ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τοῦ μετροῦ γένεσιν ἢ (284d) μείζον τε ἅμα καὶ ἐλάττον μετρεῖσθαι μὴ πρὸς ἀλλήλα μόνον ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τοῦ μετροῦ γένεσιν.

40

284b: τὸ μέτρον σώζουσαι πάντα ἀγαθὰ καὶ καλὰ ἀπεργάζονται.

41

Pri traženju primjera moramo uzeti u obzir povijesne okolnosti. Za Grke su npr. »dobra toplina/klima« ili »lijepo vrijeme« bili nešto »objektivno«, dakle nešto što se na neki način da odrediti neovisno o bilo kojem čovjeku – objektivno na taj način da se mislilo da postoji određena temperatura i određeno vrijeme, nešto što se *in ultima linea* može kvantificirati, koja čini život dobrim i pospješuje boljitak zajednice, odnosno da postoji neka »prava mjera« onoga što je prikladno, korisno, dobro itd. (o tome detaljnije Moravcsik 2000, str. 237). A ono što bismo danas smatrali »objektivnim«, npr. površina ili duljina bilo je nešto relativno neprecizno i teško mjerljivo budući da je mjerenje tih veličina uključivalo nepouzdanu osjetilne mehanizme (prema Stecchini jedino donekle fiksirano mjerenje Grci su imali za težinu).

veća, a koja manja, no da bi se to moglo učiniti, potrebno je zidovima, temelju, krovu itd. pridati neke jedinstvene numeričke vrijednosti spram unaprijed postavljenog standarda, ukratko, kuću je potrebno izmjeriti. Pritom nas u mjerenju ne zanima kolika bi kuća trebala biti, koliko bi bilo prikladno da kuća bude velika s obzirom na mjesto, klimu, susjedove želje, namjeru stanara, svrhu, itd. To brojčano mjerenje donosi rezultate koji su potpuno neovisni o ikakvim namjerama, željama, interesima, svrsi, cilju itd. U »deontičkom mjerenju« ne gledamo odnos jedne kuće spram druge kuće već »mjerimo« u kakvom odnosu te kuće stoje spram onoga kakva kuća »treba biti«.

No, kakva to kuća »treba biti«, tj. koja je to »prava mjera« s obzirom na koju je jedna kuća prevelika, a druga premala? Guthrie nudi u tom kontekstu sljedeći odgovor: Platonov »standard su očito bile nepromjenjive i definirljive ideje, koje vrhune u ideji Dobra«, pozivajući se pritom na *Teeteta* i kontrast spram Protagore, kojemu je μέτρον »ono što se prikazuje pojedincu«. ⁴² Premda je tako nešto vjerojatno očito glede cjeline Platonove misli, nisam baš siguran da mi je to toliko očito u ovom kontekstu. Platon kao primjer mjeriteljskog umijeća s obzirom na pravu mjeru navodi da kad »ono što prelazi narav prave mjere ili zaostaje za njom *bilo u govorima bilo u djelima*, to je upravo ono po čemu se ponajviše među nama razlikuju zli i dobri«. ⁴³ Sjetimo se kako je razgovor o podjeli na dva mjeriteljska umijeća započeo: Stranac je, nezadovoljan preopširnim govorom i diairetičkim raščlambama, rekao da je potrebno razmotriti »suvišak i nedostatak da bismo ispravno hvalili ili izbjegavali ono što se *u ovakvim prilikama svaki put govori* dulje ili kraće od onoga koliko je potrebno«. ⁴⁴ A i ostali primjeri »standarda prave mjere«, osim τὸ δέον, su τὸ πρέπον (prikladno) i τὸ καίρον (u pravom času), što svakako sugerira »niži« ontološki status od svijeta ideja.

Onda ostaje to da je »prava mjera« kuće ono što kuća treba biti s obzirom na klimu, položaj i svrhu, treba pristajati onome koji je obitava. Takvo je »mjeriteljsko umijeće« neodvojivo – u slučajevima umijeća, a to je ono o čemu se u *Državniku* raspravlja – od namjere pojedinca, a tu smo već uvelike zašli u područje etike. To, uostalom, sugerira i Platonov primjer: s obzirom na pravu mjeru razlikujemo dobre i zle među nama – a ta se prava mjera očituje u njihovim govorima i djelima ili u odmaku prema nekom ekstremu. ⁴⁵

Sad postaje jasnije na što Platon aludira kad insistira na tome da su ta mjeriteljska umijeća međusobno vrlo različita: mjerenje dimenzija kuće nije isto kao i određivanje umjerenog i prikladnog govora. Mjerenje dužine kuće mehanički je proces lišen ikakvih etičkih svojstava. No, određivanje prikladne ili potrebne dužine govora zahtijeva drukčiji pristup – tu se zahtijeva ne samo vrlina umjerenosti, već prosudba duša slušatelja, prosudba onog dobrog i korisnog što se želi postići govorom itd. ⁴⁶

»Sva se, naime, takva umijeća čuvaju onoga što je više ili manje od prave mjere [...] i baš na taj način spašavajući pravu mjeru proizvode sve dobro i lijepo.« ⁴⁷

Kao primjer *takvih* umijeća Platon spominje »političko umijeće« (284a) – upravo ono koje, prema Platonu, zahtijeva najviše vrlina.

Platon je ovdje razdvojio dva mjeriteljska umijeća i pritom dovršio proces račvanja samog pojma »mjere«. S jedne je strane ostavio matematičko brojčanu mjeru, s druge je strane izolirao »pravu mjeru«, odnosno normu (za koju rabi termin τὸ μέτρον). Time je stvorio podlogu svom najdarovitijem učeniku Aristotelu da razvije teoriju vrline kao »sredine« (μεσότης).

Literatura

- Barnes, J. (1979), *The Presocratic Philosophers*, London.
- Burkert, W. (1972), *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Cambridge, MA.
- Burnet, J. (1924), *Greek philosophy*, I, London.
- Chantraine, P. (1977), *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris.
- Cornford, F. M. (1922), »Mysticism and Science in the Pythagorean Tradition«, u *Classical Quarterly*, 1922, str. 137–150.
- Diels, H., Kranz, W. (1974), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Weidmann. Hrvatski prijevod: *Predsokratovci*, Zagreb 1983.
- Diogen Laercianin, *Životi filozofa*, prema Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, Cambridge (Mass.), London 1958.
- Finkelberg, A. (1998), »On the History of the Greek κόσμος«, u *Harvard Studies of Classical Philology*, sv. 98, str. 103–136.
- Frede, Dorothea (2003), *Plato's Ethics, An Overview* <http://plato.stanford.edu/entries/plato-ethics/>, posjećena 3. prosinca 2007.
- Guthrie, W. K. C. (1978), *A History of Greek Philosophy*, sv. V, Cambridge.
- Homeri Ilias*, Stuttgartiae et Lipsiae (1995), prijevod Tome Maretića pregledao i priredio S. Ivšić, Zagreb 1961.
- Homeri Odyssea*, Stuttgartiae et Lipsiae (1998), prijevod Tome Maretića, pregledao i priredio S. Ivšić, Zagreb 1961.
- Hudoletnjak Grgić, Maja (2007), *Medicina i metoda. Hipokratski spis O staroj medicini*, Zagreb.
- Huffman, C. (2005), *Archytas of Tarentum. Pythagorean, Philosopher and Mathematician King*, Cambridge.
- Huffman, C. (2007), *Philolaus*, <http://plato.stanford.edu/entries/philolaus/>, posjećena 3. prosinca 2007.
- Liddell, H. G.-Scott, R. (1996), *A Greek-English Lexicon*, Oxford.

42

Guthrie, str. 170.

43

Polit. 283e: τὸ τὴν τοῦ μετροῦ φύσιν ὑπερβάλλον καὶ ὑπερβαλλόμενον ὑπ' αὐτῆς ἐν λόγοις εἶτε καὶ ἐν ἔργοις ἄρ' οὐκ αὐτὸ λέξομεν ὡς ὄντως γινόμενον, ἐν ᾧ καὶ διαφέρουσι μάλιστα ἡμῶν οἱ τε κακοὶ καὶ οἱ ἀγαθοί;

44

Polit. 283c: Πρῶτον τοίνυν ἴδωμεν πᾶσαν τὴν τε ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν, ἵνα κατὰ λόγον ἐπαινώμεν καὶ ψέγωμεν τὰ μακρότερα τοῦ δέοντος ἐκάστοτε λεγόμενα καὶ τάναντία περὶ τὰς τοιάσδε διατριβάς.

45

Zbunjujuće je mjesto 283d: [Mladi Sokrat]: »Reci, kako da dijelimo.« [Stranac]: »Ovak: jedan dio s obzirom na međusoban odnos veličine i malenosti, a drugi s obzirom na nužan bitak nastanka (τὸ δὲ κατὰ τὴν τῆς γενέσεως ἀναγκαίαν οὐσίαν).« Sokratu odgovor nije jasan (»Kako kažeš?«), a Stra-

nac kao objašnjenje navodi primjer dobrih i zlih ljudi, koji se razlikuju s obzirom na to kako se njihove riječi ili djela odnose spram »prave mjere«. Taj izriječ »nužan bitak nastanka« u tom kontekstu razumijem tako da »prava mjera« – τὸ μέτρον – predstavlja normu s obzirom na koju nastaju ekstremi, tj. referentnu točku bez koje bi nemoguće bilo govoriti o odstupanjima.

46

I, možda, razboritosti, φρόνησις, kako inzistira Rosen (str. 112): »In all cases involving suitable lengths for speeches, we must rely upon our *phronēsis*. [...] We proceed with the speech, whether written or spoken, on the basis of our judgments of the natures of human beings of various kinds.«

47

Polit. 284a-b: ἅπασαι γὰρ αἱ τοιαῦται πού τοῦ τοῦ μετροῦ πλέον καὶ ἔλαττον [...] παραφυλάττουσι, καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τὸ μέτρον σώζουσαι πάντα ἀγαθὰ καὶ καλὰ ἀπεργάζονται.

- Lloyd, G. E. R. (1966), *Polarity and Analogy: Two Types of Argumentation in Early Greek Thought*, New York.
- Migliori, M. (1996), *Arte politica e metretica assiologica*, Milano.
- Moravcsik, J. (2000), *Plato and Platonism*, Oxford.
- North, N. (1966), *Sophrosyne: Self-Knowledge and Self-Restraint in Greek Literature*, Ithaca, New York.
- Nussbaum, Martha (1984), »Plato on Commensurability and Desire«, *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, sv. 58, str. 55–80. Taj je članak s nekim izmjenama pretiskan u *Love's Knowledge*, Oxford 1990, str. 106–124.
- Platon, *Protagora, Gorgija, Državnik*, prema *Platonis Opera*, Tomus I-V, Oxonii, s.a.
- Reale, G. (1991), *Storia della filosofia antica*, vol. I: Dalle origini a Socrate, Milano.
- Roochnik, D. (1994), »Counting on Number: Plato on the Goodness of Arithmos«, u *The American Journal of Philology*, sv. 115, br. 4, str. 543–563.
- Rosen, S. (1995), *Plato's Statesman – The Web of Politics*, New Haven, London.
- Schibli, H. S., »On 'The One' in Philolaus, Fragment 7« u *The Classical Quarterly*, sv. 46, br. 1 (1996), str. 114–130.
- Stecchini, L. C. (1946), »The origin of money in Greece« (doktorska disertacija na Harvardu, djelomično pristupačna na internetskoj stranici <http://www.metrum.org/money/index.htm>, posjećena 3. prosinca 2007.)

Luka Boršić

Measure – from Mathematics to Ethics

Abstract

The aim of this article is to show how the concept of »measure«, which is one of the most intricate and manifold philosophical concepts, started acquiring ethical meanings in the course of Greek philosophical thought. In the first part it is discussed how the word »measure« (μέτρον) and its cognates refer exclusively to concretely measurable quantities in Homer's epics. The second part deals with the switch of meaning that started happening in the Pythagorean thought. In this part more attention is paid to historical references of emergence of the Greek polis for which the virtue of temperance was indispensable. In this context fragments of Philolaus and Archytas are more closely observed because they point to political importance of measure and measurement. The third part is dedicated to analysis of the relevant passage in Plato's Statesman (283b-285c) in which Plato distinguishes between two concepts of measurement: one numerical (which measures number, length, size etc.) and the other, which can be called »deontic«, which measures more and less with respect to the »right measure« (τὸ μέτριον). The second kind of measurement is also ethical because it includes various judgments of purpose, goals, and human nature.

Key words

Homer, Pythagoreans, Plato, measure, measurement, ethics, temperance